

Historiese Lange-vokaalverschuivingen in het Brusselse dialekt (1)

door Dr. A. VAN LOEY.

De historiese studie der Nederlandse dialekten stuit op allerlei moeilijkheden, waaronder niet de minste onze onkunde is van de mnl. spelling. Hierover is al genoeg geklaagd, en er werd ook al genoeg gewezen op de schaarse middelen, waarover men mag beschikken, om achter de mnl. — en ook meng. — schrijfbeelden de klanken te zoeken (rijmen, inverse spellingen, schrijffouten) (2).

Het nieuwe zoekmiddel — dat, bij mijn weten, op uitgebreide schaal voor het Nederlands nog niet werd toegepast — en waardoor ik hier de fonetiese ontwikkeling van het Brusselse dialekt zou willen belichten, heeft grote gelijkenis met de *Great Vowel-shift*, door Prof. O. JESPERSEN (*o. c.*, Chapter VIII) met grote meesterschap voor het Engels beschreven.

(1) Lezing gehouden op de November-vergadering der Société belge pour le Progrès des Études Philologiques et Historiques. Het is mij een aangename plicht hier in 't openbaar mijn welgemeende dank te betuigen aan Prof. Dr. P. de Reul, voor de aanmoedigende en behulpzame wijze, waarop hij mijn lezing onthaalde.

(2) Bijv. O. JESPERSEN, *A Modern English Grammar on historical Principles*, I (Sounds and Spellings), Heidelberg, 1928⁴, § 1 (Germ. Bibl., I, 1, 9).

« The great vowel-shift consists in a general raising of
 » all vowels, with the exception of the two high vowels /i·/
 » and /u·/, which could not be raised further without
 » becoming consonants and which were diphthongized into
 » /ei, ou/, later [ai, au]. »

JESPERSEN illustreert de ontwikkeling der lange vokalen
 in 't Engels aldus :

ai ← i·	u· → au
↑	↑
e·	o·
↑	↑
ε·	o·
↑	
a·	

en geeft dan als voorbeeld volgende tabel :

<i>Me</i>	<i>Mod. Spell.</i>	<i>Chaucer</i>	<i>Shakesp.</i>	<i>Nu</i>
bite	bite	/bi·tə/	/beit/	[baite]
bete	beet	/be·tə/	/bi·t/	[bi·t, bijt]
bete	beat	/be·tə/	/be·t/	[bi·t, bijt]
abate	abate	/a·ba·tə/	/ə·bae·t/	[ə·beit]
foul	foul	/fu·l/	/foul/	[faul]
fol	fool	/fo·l/	/fu·l/	[fu·l, fuwl]
fole	foal	/fo·lə/	/fo·l/	[foul]

JESPERSEN houdt het er voor, in tegenstelling met
 LUICK (*Untersuchungen*, p. 78), dat eerst /i·/ en /u·/
 diftongeerden, waarna resp. /e·/ > /i·/ en /o·/ > /u·/ en
 niet omgekeerd. Hij komt aldus tot de konkluzie, dat
 /i·/ en /u·/ diftongen waren reeds in 1500; dat na het
 diftongeringsproces /e·, o·/ > [i·, u·], eerst in « weak
 syllables » reeds in de XIVe eeuw, in « strong syllables »
 zeker vóór 1550, enz.

Onze voorstelling der algemene verschuiving der lange vokalen berust feitelijk op een logiese redenering, waarvan men in allerlei werken over historische of algemene taalwetenschap voorbeelden vindt. Zo is, om slechts één voorbeeld te geven, het verlies van de nasaal vóór *h* en de rekking van de voorafgaande vokaal in het Germaans: *-ānh-* > *-āh-* (Got. *hahan*, *fahan*), jonger dan het proces Idg. *ā* > Germ. *ō*, anders was ook deze *āh* > *ōh*. Ook de relatieve chronologie der Germaanse klankverschuiving werd aldus opgemaakt; insgelijks die der auslautswetten (ausl. dentale explosieven worden eerst geapocopeerd nadat ausl. *n* was verdwenen), enz.

Men weet dat, wanneer de artikulatieplaats van een vokaal verandert en deze vokaal dus stilaan evolueert om er een andere te worden, de plaats die daardoor openkomt, onmiddellijk wordt bezet door een andere insgelijks evoluerende vokaal. Indien /i:/ > /ei/, dan wordt de /i:/ onmiddellijk bezet door de /e:/ bijv. van *steen*.

Verder werd ook reeds lang op het feit gewezen, dat twee door hun artikulatieplaats verwante vokalen zich parallel ontwikkelen: indien /i:/ wordt /ei/, zo wordt *ū* : *ui*, en *ú* : *ou* (1).

* * *

Het Brussels maakt deel uit van de Zuidbrabantse dialecten. Een kenmerk nu van deze is, dat sommige lange vokalen, zoniet gelijktijdig, dan toch evenver geëvolueerd zijn (2).

Overall is owgerm. *é* (en gerekte *a*) > /ē/ : *mōkə* « maken », *jōr* « jaar » (3),

(1) N. VAN WIJK, *Zur relativen Chronologie urgermanischer Lautgesetze*, P. B. B., 28, 1903, blz. 243-253.

(2) Overzichtelijk bij J. VAN GINNEKEN, *Handboek der Nederl. Taal*, I, 's Hertogenbosch, 1928², blz. 125-126.

(3) Al de nuances terzijde latend, natuurlijk.

- owgerm. $\hat{o} > |\bar{u}|$: *lūpə* « lopen »,
 owgerm. $\hat{e}^2 > |\bar{i}^2|$ of $|\bar{i}|$: *stī²n* « steen »,
 owgerm. $\hat{u} > \bar{u} > ui > |\bar{e}^i|$: $\bar{e}^i s$: « huis ».

Nu gaat het Brussels (1) nog een graad verder en ver-
 toont dan resp. :

- a) $|\bar{u}|$ voor $|\bar{e}|$ (= \bar{a} en \hat{a}) : *mūkə*, *jūr*,
 $|\bar{y}|$ voor $|\bar{u}|$ (= \hat{o}) : *lŷpə*,
 $|\bar{u}^i|$ voor $|\bar{e}^i|$ (= \hat{u} = *ui*) : *ūⁱs*,

en verder nog :

- b) $|\bar{e}|$ voor $|\bar{i}|$ (= *ie*) : *γētə* « gieten »⁴,
 $|\bar{o}|$ voor $|\bar{u}|$ (= *oe*) : *rōpə* « roepen »,
 $|\bar{ø}|$ voor $|\bar{y}|$ (= *i*-umlaut van *oe*, en *uu*) : *zōkə* « zoe-

ken », *mør* « muur »,

- c) $|\bar{e}:i|$ voor $|\bar{e}|$ (= \bar{e}) : *γē:ivə* « geven »,
 $|\bar{e}u|$ en $|\bar{o}u|$ voor $|\bar{o}|$ (= \bar{o}) : *kōukə* « koken »,
 $|\bar{ø}:i|$ en $|\bar{ø}i|$ voor $|\bar{ø}|$ (= *eu*) : *lør:iγe* « leugen »,

- d) $|\bar{a}|$ voor $|\bar{ow}|$ (= *ou*) : *bāvə* « bouwen ».

Een bewijs dat het Brussels eenmaal de klanken

a) $|\bar{e}|$, $|\bar{u}|$, $|\bar{e}^i|$; b) $|\bar{i}|$, $|\bar{u}|$, $|\bar{y}|$; c) $|\bar{e}|$, $|\bar{o}|$, $|\bar{ø}|$; d) $|\bar{ow}|$
 heeft gekend, is niet alleen het feit, dat ze (of sommige
 daarvan) rondom Brussel nog gehoord worden, bijv. te
 Kortenberg, te Sterrebeek, te Hoeilaart (gedeeltelik),
 te Vilvoorde (gedeeltelik) (2), maar ook dat ze nog aan-
 wezig zijn als verkorte klanken (3) in :

a) *γəmōkt* « gemaakt », *mōksel* « maaksel »; *buntšə*
 « boontje », *blušəkop* « blootshoofds » (eig. blootsekop),

(1) Dr. G. MAZEREEL, *Klank- en Vormleer van het Brusselsch Dialect, met zijn plaatselijke verscheidenheden*, Leuven, 1931, § 80, blz. 46-47 (Uitgaven der Kon. Vl. Academie). — Wie meer voorbeelden wenst, verwijs ik naar dit werk.

(2) Naar persoonlijke ondervinding.

(3) Zie ook G. MAZEREEL, o. c., § 79, blz. 44 vlgg. en, voor andere dialekten, Dr. L. GOEMANS, in *I. Teirlinck Album*, Leuven, 1931, blz. 99-100.

uk « ook » (1); *mø^tskə* « muiske » — ook met umlaut : *møskə* —, naast *mū^ts* « muis » ;

b) *ziktə* « ziekte », naast *zēk* « ziek » ; *vutʃə* « voetje », naast *vōt* « voet », en *rupt* « roept », naast *rōpə* « roepen » ; *myrkə* « muurke », naast *mār* « muur », *zykt* « zoekt », naast *zōkə* « zoeken » ;

c) *γeft* « geeft », naast *γē:ivə* « geven » ; *køkt* « kookt », naast *køuke* « koken » ; *dər-rkē* « deurke », naast *dər:i* « deur » ;

d) Weliswaar werd de klank hier niet verkort, doch naast *kāvə* « koude » wijst *kōut* « koud » er op, dat de diftong *ou*, *au* in gesloten syllabe als zulk bleef, in open syllabe : in de auslaut als /ā/ (*vrā* « vrouw »), in een geflekteerde vorm als /-āv-/ verscheen (*vrāvə* : « vrouwen ») (2).

Bovenstaande overzicht laat ons dus toe, naast de tegenwoordige vormen : a) *mūkə*, *jūr* ; *bȳn*, *lȳpə* ; *ū^ts* ; b) *zēk*, *vōt*, *zōkə* ; c) *γēivə*, *køuke*, *lər:iγə* ; d) *bāvə* een ouder stadium te veronderstellen, met de klanken van : a) **mōkə*, **lūpə*, **ō^ts* ; b) **zīk*, **vūt*, **zȳkə* ; c) *γēvə*, **kōkə*, **lōγə* ; d) **bowwə*(3).

Laat ons nu eens overgaan tot de rekonstruktie van het Brussels tot de XIIIe eeuw.

De /*ō*/ of /*ō*/ van *mōke* kan eerst dan in /*ū*/ *mūkə* zijn overgegaan, wanneer de /*ū*/ van *lūpə* reeds /*y*/ was geworden. Anders had *mūkə* ook *mȳkə* geluid. Dus is *mōkə* > *mūke* jonger dan *lūpə* > *lȳpə*. Zo is ook de /*ēi*/ van *ēitə* (< *ētə*) jonger dan *ij*, *ei* > /*ai*/ (bijv. *tā^t* « tijd ») ; enz.

Maar het gelijktijdige bestaan *mōkə* : *lūpə*, uit een vroeger *mākə(n)* : *lōpe(n)* veronderstelt een soortgelijke chrono-

(1) Waarnaast ook wel gehoord wordt : *y:k*.

(2) G. MAZEREEL, o. c., § 40, 4, opm. 2, blz. 20, en § 64, blz. 31.

(3) Op grond van dezelfde redenering gaat het artikel van Dr. L. GOEMANS, in het pas geciteerde *I. Teirlinck Album*, Leuven, 1931, blz. 99-103, getiteld *Een fonetische Puzzle*, wanneer deze dialectoloog zich afvraagt, hoe, in het Mechels, naast een nu bestaand *mokt*, *moksəl*, de infinitief *mākə* zich uit **mōkə* heeft ontwikkeld.

logie, waardoor *māke(n)* > *mōke* eerst nadat *lōpə(n)* > *lūpə* kon gebeuren.

Daar nu de fonetiek ten minste drie soorten *o*'s onderscheidt : *ɔ* (pot), *ɔ* (bom), *o* (boom) — en ook drie *e*'s : *ɛ* (bed, bij), *ɛ* (bid), *e* (beet), zullen wij tussen het stadium *mākən* en het stadium *mūkə* er drie andere onderscheiden, voorlopig genoemd 1, 2, 3. — Verder in het opstel zal ik dan proberen deze stadia te dateren.

In stadium 1 is de *ā* aan 't evolueren naar zeer open *ō* : */ā̄/* en */ō/* (zie tabel), terwijl in *lopen* de *ō* meer gesloten wordt : *lō·pə*, en de *u* van *roepen* een zeer open */ū·/* is (zo gebleven uit onfr. *uo* < *ō*?). De *o* van *koken*, welke ook haar kwaliteit juist moge geweest zijn, moet in ieder geval van die van *lopen* verschillen.

In stadium 2 gaat in *mōkə* de *ō* over tot *ȳ* en *ō*, terwijl nu *lō·pə* > *lū·pə* en *rū·pə* > *rō·pə*. De *o* van *koken* zal toen wel reeds een *u*-naslag, hoe gering ook, in zich gehad hebben, zodat het diftongeringsproces reeds latent ging worden.

Later zullen zich dan de *ō-ō-ū* in *mōkə-mūkə*, de *ū-ū-ȳ* in *lūpə-lȳpə* en de *ō-ō* in *rōpə* ontwikkelen, waarbij dient opgemerkt, dat in *lȳpə* een spontane umlaut van *ū* > *ȳ* heeft plaats gehad.

Zou hierop : een tussenklank, of eerder een diftong met als eerste komponent *u*, als tweede *y*, de grafie *oi* duiden, waarvan J. F. WILLEMS zegt : « klinkt bijna als *oi* », en die hij aanhaalt in zijn proeve van *Brusselsch Dialect* (Belgisch Museum, I, 1837, blz. 37)?

Laat ons overgaan tot een paar andere klanken.

In het Brussels zijn zowel *ij* als *ei* samengevallen in */ā̄j/*, */ā̄ⁱ/* of */ā̄/*. Daaruit mogen we besluiten, dat de overgang tot */ā̄ⁱ/* gebeurde toen de oude *ī* reeds de diftong *ij* was geworden.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
	maken	lopen	roepen	boven	bouwen	leugen	zoeken	huis	bijten	steen	gieten	eten	
							(<*sôkjan)						
}	1900	<i>mūkə</i>	<i>l̄ype</i>	<i>rōpə</i>	<i>bq̄^uvə</i>	<i>bāvə</i>	<i>l̄ø^r:ⁱγə</i>	<i>zəkə</i>	<i>ūⁱs</i>	<i>bāⁱtə</i>	<i>stīn</i>	<i>γēⁱtə</i>	<i>ēⁱtə</i>
	1850												
3 {	1750	<i>mō^okə</i>	<i>lū^ypə</i>	<i>rōpə</i>	<i>bq̄^uvə</i>	<i>bāvə</i>	<i>l̄ø^r:ⁱγə</i>	<i>zəkə</i>	<i>ō^r:ⁱs</i>	<i>bāⁱtə</i>	<i>stīn</i>	<i>γētə</i>	<i>ēⁱtə</i>
2 {	1600	<i>mōkə</i>	<i>lū^rpə</i>	<i>rō^opə</i>	<i>bō^uve</i>	<i>bā^owvə</i>	<i>l̄ø^rγə</i>	<i>zəkə</i>	<i>ōⁱs</i>	<i>bā^ētə</i>	<i>stīn</i>	<i>γētə</i>	<i>ēⁱtə</i>
	1475	<i>mōkə</i>							<i>q̄ⁱs</i>	<i>bēitə</i>			
1 {	1425	<i>mōkə</i>	<i>lō^rpə</i>	<i>rū^rpə</i>	<i>bōvə</i>	<i>bō^owvə</i>	<i>l̄ø^rγə</i>	<i>zγ^ykə</i>	<i>h̄ø^r:ⁱʃ</i>	<i>bēitə</i>	<i>stī^on</i>	(of) <i>γē^otə</i>	<i>ētə</i>
	±1350	<i>mā^okə</i>							<i>h̄ø^o:ⁱʃ</i>	<i>bēitə</i>	<i>stīn</i>		
{ ±1250	<i>mākən</i>	<i>lōpən</i>	<i>rūpən</i>	<i>bōvən(?)</i>	<i>bō^owvən</i>	<i>l̄ø^rγən</i>	<i>zūkən</i>	<i>h̄y^os</i>	<i>bī^otən</i>	<i>stīn</i>	<i>γītən(?)</i>	<i>ētən</i>	

Tekens : r = meer open ; * = meer gesloten.

Nu lees ik in 1531 de vorm : *Kayenbeempt*, voor *Keienbeemd*, te Ukkel (gemeente ten Z.-O. van Brussel); die vorm is geput uit het archief der abdij Vorst (1). Een andere bewijsplaats is nog, in 1595, *den navail* (twee maal), uit hetzelfde archief, voor wat vroeger — en ook later — gespeld werd *avijl*.

Indien dus, èn de *ei*, èn de *ij*, samen in de loop der XVIe eeuw als *ai* worden gerepresenteerd, wat nog niet toelaat een uitspraak /aⁱ/ of iets dgl. te veronderstellen, wel misschien een vrij meer open artikulatie van *ij*, *ei*, dan mogen wij daaruit konkluderen, dat de *î* zeker in de voorgaande, de XVe eeuw, reeds als onze *ij* klonk, dus gediftongeed was. We moeten echter het bestaan van deze diftong in nog veel vroeger tijd aannemen. Want einde der XIIIe eeuw duiken reeds allerlei spellingen met *ie*, op, voor de scherplange *é*. Zo uit het *Cartularium* n° 2, dagtekenend van 1307, en gemaakt ten behoeve van het Sint-Jans Hospitaal te Brussel (2), a^o 1303 : *stienwech* (n° 37), a^o 1249, 1264, 1259 : *lieu*, *lieuwis* voor (Sint-Pieters-) Leeuw (n° 94, 93, 193); in een oorkonde van Brussel, van 1277 : *ghielleke* « geheelik » (*Vaderlandsch Museum*, II, 249); a^o 1296 *Ghierart Hacs* (*Kerkelik Archief*, Alg. Rijksarchief te Brussel, n° 7813, fol. 29 r°), etc., etc.

Uit dit alles mogen we dan konkluderen, dat de diftongering der *î* in de XIIIe eeuw zou plaats vinden, altans een aanzetten tot diftongering, zodat de *î* van *wijn* een ander timbre moest hebben, meer naar de diftong toe, dan de *î* uit *steen*.

Dit brengt er ons toe te spreken over de *ie* < wgerm. *ē*². Dat deze reeds monoftong was, werd betoogd door Dr. J.

(1) Dr. A. C. H. VAN LOEY, *Studie over de Nederlandsche Plaatsnamen der gemeenten Elsene en Ukkel*, Leuven, 1931, blz. 311.

(2) Archief van de Openbare Onderstand te Brussel (vroeger Burgerlijke Godshuizen).

FRANCK (1) en door Dr. J. MANSION (2). Deze *i* moet reeds vroeg op de weg tot /ē/ zijn geweest, daar de *î* aan 't diftongeren was en de *ī* < *ē* of als /ī/, of als /ī^o/ (?) klonk. Daarom neem ik aan, dat in de XIVe eeuw *steen* met zeer gesloten /ī/, *gieten* aanvankelijk met open /ī/ zal geklonken hebben, waarop kort daarna deze in /ē/ zal zijn overgegaan. En dit brengt met zich mee, dat *eten* bijv. of *negen* (met *ē* in open syllabe gerekt uit *ē* of *ī*) een /ē/ met meer open uitspraak (3) zal gekend hebben, waarbij in de XVIe eeuw de neiging tot de hedendaagse diftong /ej/ wel reeds aanwezig zal geweest zijn.

De aan 't begin van dit opstel (blz. 311) uiteengezette principes nu, waardoor in hun artikulatieplaats aan elkaar verwante klanken ook parallel evolueren, mogen wij tans op deze gegevens toepassen en dan aannemen :

1° — vermits we voor de XIIIe eeuw reeds naar diftongering toe evoluerende *î* in *biten* veronderstellen, in de latere periodes achtereenvolgens *bējta*, *bějta*, dan : *bējta*, *bāⁱta*, eindelijk *bāⁱta*, — dat *û* (4) in mnl. *huus* bijv. hetzelfde verloop zal gekend hebben, m. a. w. : (*h*)*ys* ; *ōjs*, *ør:js* ; *ōⁱs*, *ōⁱs*, en van nu af (zgz. periode 2, vgl. blz. 314) met de *ō* van *mōkə* het tot het moderne *ū^s* zal gebracht hebben (5),

2° dat, in aansluiting bij *roepen* > *ropen*, ook *gieten*

(1) *Mittelniederl. Gramm.*, Leipzig, 1910, § 5, 3, blz. 5.

(2) *Oud-Gentsche Naamkunde*, 's Gravenhage, 1924, blz. 213.

(3) Neiging tot differentiëring ; vgl. b. v. met wat Dr. M. SCHÖNFELD, *Hist. Gr. v. h. Nederl.*, 3de dr., blz. 73, van de uitspraak van *meel* en *mijl* zegt.

(4) Voor het parallelisme in de diftongering van *î* en *û*, vgl. ook Dr. G. G. KLOEKE, *De Hollandsche Expansie*, 's Gravenhage, 1927, blz. 87-88, met de aldaar opgegeven literatuur.

(5) Uitgaande van een tussenvorm **āi*, **ōi*, begrijpt men dan licht, hoe hieruit, door umlaut en met verlies van de palatale naslag, klanken als *ε*: (*tε:t* « tijd ») en *ør*: (*bør:ta* « buiten »), ontstaan zijn, die men in een hele streek bewesten Brussel kan horen (Lennik-Halle).

werd *geten*, en *zyken* > *zeuken*, alsmede *eten* > *eiten*, *leugen* > *luigen* en *boven* > *bouwen*.

Dit *boven* > *bouwen*, in de tweede periode, brengt dan met zich mee, dat de oude klank *ou* in *bouwen*, *koude*, enz. een diftong was, waar de eerste komponent een zeer open *o* zal geweest zijn, in snel tempo tot *a* overhellend.

Aldus is de historische lange-vokaalverschuiving in het Brussels beschreven en in verschillende periodes ingedeeld, waarvan we nu het chronologies verloop zullen dateren.

Daar we boven gezien hebben, dat scherplange *é* > *ê*, in de XIIIe eeuw, en *ij* > *ai* in de XVIe, zullen we, als periode vóór 1, de XIIIe eeuw aanzetten, en periode 1 met de XIVe-begin XVe, periode 2 met einde XVe-XVIe, periode 3 met de XVIIe en begin XVIIIe gelijkstellen.

Beantwoordt nu deze zuiver teoretiese heropbouw aan de werkelijkheid?

Historiese dialekstudies ontbreken over 't algemeen; voor 't Brussels werd nog niets geschreven. Doch, in mijn *Studie over de Nederlandsche Plaatsnamen in de Gemeenten Elsene en Ukkel*, zullen we wel wat materiaal vinden, om deze uitkomsten te bevestigen. Verder beschik ik over een paar bewijspplaatsen, aangetekend in de loop van een, reeds jaren durend snuffelen in allerlei oude archievale bescheiden.

Vooreerst hebben we, voor 't begin van de XIXe eeuw, de reeds aangehaalde proeve van *Brusselsch dialect*, door J. F. WILLEMS uitgegeven (1). De *ā* luidt er *ó* in *knōpen*

(1) *Belgisch Museum*, I, 1837, blz. 37-39.

De artikels van Dr. J. JACOBS (Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie, 1927, blz. 777 en 1932, blz. 10-22) brengen weinig karakteristieks aan de dag en zijn verder eenzijdig, ook wel onnauwkeurig, daar zij slechts een zevental oorkonden behandelen en aan de letters allerlei waarden toekennen, die ik er niet in vinden kan. Een teken *ie* voor *ê* komt o. m. in de 13^e eeuw ook in 't Westvlaams voor.

« knapen », *pôt* « paart, deel », *dôge* « dagen », enz. ; van de *ô* zegt hij, dat hij bijna klinkt als *oi*. Wat daarmee juist bedoeld kan worden, weten we niet ; altans zal de *ô* toen nog niet helemaal als \bar{y} hebben geluid, daar J. F. WILLEMS in de proeve over Gents dialect, in gemeld tijdschrift, schrijft *grüt* voor *groot*. De *ou(w)* wordt verbeeld door *â* in *vrâvolk* « vrouwvolk », de *ē* als *ei* : *leijde* « leefde », *gebleiven* « gebleven », de *ei*, *ij* als *â* : *zâ* « zei », *boerterâ* « boerderij », *terwâl* « terwijl », de *ui* als *oi* : *boik* « buik », *hois* « huis ». Op grote nauwkeurigheid mag echter deze proef niet bogen.

De verdere bewijsplaatsen ontleen ik aan mijn pas geciteerd werk : een bladzijaanduiding tussen haakjes verwijst daarnaar.

Zo is te Boendaal (gehucht onder Elsene) een plaatsnaam, vroeger steeds *Het Koopken* gespeld (blz. 66), dat wel bezwaarlijk iets anders dan ons woord *koop* zal zijn, en waarvan we uit 1547 de grafie *van den cuypken, tgheheel cuippe* hebben, in 1836 (kadasterkaart van Vandermaelen) *Achter Kipkens bosch*. Duidt dit op een ontronde uitspraak van \bar{y} uit \bar{u} , mede als volksetymologische aanpassing aan *kip*?

Uit de XVIIIe eeuw haal ik aan : een plaats op de grens tussen Linkenbeek en Ukkel, vanaf 1356 *de Maansberg*, in 1731 *op den monsbergh, moensbergh*, 1742 *moensbergh*, 1742 *mounsbergh*, 1757 *moensbergh* (uit twee helemaal verschillende bronnen), 1837 *Demoonsberg* (blz. 323). Dit pleit genoeg, dunkt me, zoniet voor een \bar{u} , dan toch voor een zeer gesloten \bar{o} - uitspraak der *â*. En te Elsene heet een herberg in 1731 *het Crointe*, in 1733 en 1735 *het crointie* (= kraantje)!

Voor de \bar{y} > \bar{o} heb ik te Boendaal in 1770 *het Speul* (uit een goederenlijst van Terkamerenabdij) voor vroeger 1666 : *Het Spuel*, 1860 *het Spoel*, bij *spāle* « spoelen » (blz. 53).

Dat de \bar{e} werd / $\bar{e}i$ / (en dan ook $\bar{o} > /ou/$) tussen 1600 en 1700, meen ik aldus te bewijzen.

In 1554 lees ik *valgaed*, naast *valgaert* (d. i. *val gaard* = *val-veken*, in mijn vindplaats door *oft* aan *draeyboom* verbonden; — niet in Mnl. Wdb., noch in Mnl. Handwdb. —, *-gaert* = tak, stok, roede, blz. 353, n° 12); — in 1599 *Diesdelle*, plaatsnaam te Ukkel, uit vroeger 1392, 1399 *Dieversdelle*, 1432 *Diersdelle*, 1491 *Diersdelle* (blz. 272). Hieruit blijkt — de betekenis van *Diesdelle* daargelaten, zie blz. 272-278 — dat na lange vokaal, en voor *d*, *t*, *s*, de *r* gesynkopeerd werd, zeker al vóór 1550.

Nu ontstaat er in de naam van een plaats te Elsene, naar een herberg geheten: *Den Haen* (1651-1680), verwarring tussen: *op den keer ten haen* a^o 1701, en *keert ten haen*, a^o 1708, waaruit 1719 *gekeerde haen* en 1742 *verkeerde haen* (1). Dat *keer ten*, *keert den* kon worden, is alleen mogelijk doordat, niet alleen *keert* als *kît* klonk, dus met synkope der *r*, maar ook *keer* als *kî*, met apocope der *r*, waaruit blijkt, dat *zeker* vóór (hoelang vóór?) 1700 de *r* ook in de auslaut na lange vokaal was weggefallen (2). Eerst daarna werd de rekking van korte \bar{e} (of $\bar{a} < \bar{e}$), vóór *r* mogelijk, hetgeen nu ook geïllustreerd wordt door 1727 *Steer*, alias 1742 *de Sterre*, een *huysstede* te Ukkel (blz. 310). Daar nu nieuwbrussels *stēr* « ster », *kēr* « kar » geen / $\bar{e}i$ / vertonen, moet de overgang van $\bar{e} > ei$ in *geven* enz. ouder zijn dan \pm 1700.

Want een bewijs dat de *r* in het eventueel niet-diftongeren van *steer* $>$ *steir* van geen invloed kan geweest zijn, is het feit dat woorden als *scheer* « schaar », *beer* (ursus, drek), *weer* (D. Wetter), *smeer*, alle degelijk / $\bar{e}i$ / hebben.

(1) Voor nader betoog, zie mijn werk blz. 121, ook voor Ukkel blz. 247.

(2) Cf. nu *døj* « deur », *vøj* « voor », *vē*, *věj* « vuur », *mī* « meer », etc.

: De overgang van $\bar{e} > ei$, of aanvankelijk \bar{e} met *i*-naslag op weg naar de diftong, moet dus geschied zijn vóór 1700.

Dit wordt nu ook bewezen, wel niet voor \bar{e} , maar voor \bar{o} , in den plaatsnaam *Eggevoord*, op de grens tussen Elsene en Etterbeek, in de XIIIe en XIVe eeuw *eggevoert*, in 1677 *eygentvontschen wech* (lees *eygentvoutschen?*), 1688 *aenden eggenvoutschen wech*, beide uit de zgz. *Wijkboeken*, waarin alle eigendomsoverdrachten, verkopeningen enz. in de kuip der stad Brussel, werden opgetekend (blz. 133).

Voor de XVIe eeuw wordt een $|\bar{a}i|$ - uitspraak van *ei* en *ij* bewezen door a) 1595 *navail*, naast *navijl* (blz. 291); b) 1636 *draeyboom*, ook wel 1642 en 1685 *het Raboomvelt* naast *Drie boomen*, vanaf 1440, op Ukkel (blz. 251); c) 1654 *Tournaykenvelt*, naast (later) *Ter heyken*, te Ukkel (blz. 286); d) 1638 *luysaeck*, te Ukkel ook, naast 1601 *luyseycke* (blz. 224); e) 1484 *Cavijver*, 1565 *Kavijvere*, 1577 *Kavyvere*, 1620 *Caeyvijver*, te Elsene (blz. 135), waarnaast dus weliswaar geen bijvormen met *ei* bestaan, die ons een ontleding in *kei* + *vijver* zouden toelaten, maar toch is m. i. de vorm wel uit *kei* en niet uit *kvaad*, daar de *w* hier geen spoor heeft nagelaten, en wel in a^o 1544 *quaygrobbe*, te Ukkel (blz. 328); f) 1531 *den kayenbeempt*, te Ukkel, van 1435 af *keyenbeempt* (blz. 311).

In een hyperkorrekte spelling vinden we het bewijs dat ook de *ou*, in open lettergreep, zeker in het midden der XVIIe eeuw al de uitspraak *a* had. Te Ukkel toch bestond een plaatsnaam 1605 *Ketershutte*, doch reeds in 1537 *Skeyntershutte*, hetgeen met *ai* werd uitgesproken. Als nu *keyter* (< *ketter*) en *kouter* samen als *kater* klinken, dan begrijpen we licht de hyperkorrekte spelling in 1681 *Kautershutte*, die twee maal voorkomt, in 1701 en 1725 : *Cautershutte* (blz. 314) (1).

(1) Op eenzelfde hyperkorrekte spelling berust de vorm *geluyden*

In mijn werk komen ook volgende grafieën voor : a^o 1547 *cuypken, cuippe*, 1534 *Druegenbosch, inder gruetten* (resp. blz. 66, 356) ; a^o 1545 *te bluete* (= vruchten inzamelen, cf. Versl. Med. Kon. Vl. Ac., 1925, blz. 742), doch ik weet niet hoe men die mag interpreteren.

Gaan we nu over tot de XIVe eeuw.

Toen indertijd Prof. N. VAN WIJK zijn merkwaardig opstel schreef over *Een Oudwestnederfrankies æ-dialekt* (1), deelde hij een paar bewijsplaatsen mee voor de *ō*-uitspraak van *ā* in Limburg, in de XIVe eeuw, en voegde er bij, dat het Brabants deze overgang *ā* > *ō* niet vóór de XVe eeuw heeft gekend (2). Hieruit mogen we toch al besluiten, dat *ā* > *ō* wel reeds in Brussel gedurende de XVe eeuw.

Intussen wijs ik op een paar grafieën, die ons toelaten misschien wel voor de XIVe eeuw ook in Brussel een *ō* uitspraak der *ā* aan te namen (*ā^o?*), nl. een persoonsnaam, die nu eens *Suternaey*s gespeld wordt (3), dan weer *Suternoys* (4) ; verder *dor ane*, in 1345, in een oorkonde van St. Pieters Leeuw (5). Maar een afdoend bewijs leveren

voor *geladen*, te vinden in het *Journal der Abdij Roosendael, te Waalhem bij Mechelen*, door Dr. J. JACOBS in Versl. Med. Vl. Ac., 1924, blz. 169, aangehaald, waaruit tevens blijkt, dat in de omstreken van Mechelen op 't einde der 17^e eeuw *ā* en *ui* via *oi* bijna gelijkklonken. Een onderwijzeres uit Antwerpen signaleerde mij eens, in een opstel van een van haar leerlingen : *de klokken laden*.

(1) *Tijdschr.*, Leiden, 30, 1911, blz. 161 vlgg.

(2) *T. a. p.*, blz. 175. Zie ook voetnota 3, blz. 12.

(3) 1326 (Kerkel. Arch. 144, f° 23 r°, Rijksarch. Brussel) ; 1375 (H. 20, Cartul. S. Pierre 13, f° 61 r°, Arch. Openbare Onderstand te Brussel).

(4) 1300 (Kerkel. Arch. 142, f° 13 r°), 1319 (B 871, f° 14 r°, 25 v°, 27 v°, O. O.), 1365 (H 10, f° 80 v°, O. O.).

(5) B 1453 (O. O.). — In Limburg is zelfs de *ō* uitspraak nog ouder dan de 14^e eeuw. Ik tekende reeds volgende bewijsplaatsen aan : 1273 *joer, strote, do* (= daar), *de Lederstrote, wore* (= waren), naar een Tongers Pachtboek, in 't oorspronkelijk bewaard en uitgegeven door Dr. J. PAQUAY (Mededeel. Vla. Top. Vereeniging, Leuven, VII, 1931, I, blz. 3-6) ; dan : 1262 *Blote*, voor *Blalo, Blale*, 1279 *Molenstrote* (E. ULRIX en J. PAQUAY, *Zuidlimburgsche Plaats-*

deze schaarse en ook niet al te doorzichtige vormen toch niet (*dor* kan bijv. zijn uit *der*, wel eens voorkomende verzwakte vorm uit *daar*).

Wat nu de diftongering der *î* aanbelangt, mogen we veilig uit de volgende « fouten » opmaken, dat in de XIVe E. en zelfs in 't begin ervan, te Brussel de *î* reeds als *ei* klonk : 1384 : 18 *reinsche guldenen* (Kerkel. Arch. 7323, Abdij Vorst, Rijksarch.); 1375, vrouwen naam : *Alijt* en *Aleit*, gespeld (H 20, f° 12 r° en 55 v°, Openbare Onderstand), ook reeds in 1310 : *Alite*, *Aleit* te St. Pieters Leeuw (Scab. Griffie 9640, Rijksar.); 1330 *deisendaghes* te Laken (B. 1453, O. O.); 1356 : *Serrijns buenre* (= ser Heins bunder), te Itterbeek (B. 213, f° 51, r^o, O.O.); 1346 : *warijt* (= waarheid) (B 1454 O. O.), reeds in 1309 : *warijt* (B 862, n° 16, O. O.).

Reeds oud en talrijk zijn de pogingen tot het bewijzen der diftongering van *î* in Brabant in de XVe eeuw en zelfs in de XIVe eeuw : men vindt ze opgesomd in de literatuur die wijlen Prof. M. J. VAN DER MEER heeft gevoegd bij § 25 van zijn *Historische Grammatik der Niederländischen Sprache* (1). Dr. J. JACOBS (2) gaat zelfs zover, dat hij beweert, dat *î* in Brabant in de XIIe eeuw op weg was diftong te worden. Spellingen als *ie* voor *î*, die hij aanvoert, zijn m. i. niet klemmend genoeg daarvoor ; wel schijnen andere vormen als *Stadeike* en *Stadike* (ca. 1260), *Eijsendijck* voor *Isendike* (1277), voor zover ze geen schrijffouten zijn — *Eijsendijck* komt voor in een origineel, doch *Stadeike*

namen, Leuven-Brussel, 1932, n^r 81, 6, blz. 69 en 81, 109, blz. 75. — Toponymica, IV, Bijdr. en Bouwstoffen uitg. door de Vla. Top. Ver. te Leuven) ; — in 1277 : *woreit*, in de oudste Loonse oorkonde in het Dietsch, in 't origineel bewaard en uitgegeven door Dr. J. GESSLER (overdruk uit *Verzamelde Opstellen*, 1929, Hasselt, 1929, blz. 9 van de overdruk).

(1) Heidelberg, 1927 (Germ. Bibl. I, 1, 16, 1, blz. 244-246).

(2) *Diphtongering van westgermaansche î tot Nederlandsche ij*, (Verslagen en Med. Kon. Vlaamsche Ac., 1919, blz. 235, inz. 243).

en *-ike* in cartularia (1) — voor diftong te pleiten, hetgeen best mogelijk is, als we ons de XIIIe-eeuwse spellingen voor scherplange *é*, hierboven (blz. 316) herinneren.

In ieder geval staat de diftongering van *î* tot *ij* (*ei*), voor de XIVe eeuw, en te Brussel, vast — en meteen die van *û* ook.

En aldus mogen we, reeds gedeeltelijk, bevestigend antwoorden op de vraag, die Dr. G. G. KLOEKE zich in zijn mooi boek over de *Hollandsche Expansie in de Zestiende en Zeventiende Eeuw* (2) stelt, nl. of Antwerpen en Gent hun *ui*-uitspraak van Brussel vandaan hebben.

Tans wil ik nog, voor de XIIIe eeuw, herinneren aan de *ie*-spelling en scherplange *é*, die ik boven aanhaalde : *ghielleke, mierre, ghierart, lieu, hietvelt*, enz.

Al, of bijna al de bovenstaande vormen komen dus de juistheid van de heropbouw bevestigen. Zonder twijfel zullen nog detailcorrecties nodig blijken, maar ik geloof toch dat, dank zij de logiese redenering en de bewijsplaatsen, de rekonstruktie over 't algemeen zal steek houden.

* * *

Welke konkusies mogen we nu uit bovenstaande tabel halen?

(1) De heer Gielen, conservator aan het Staatsarchief te Antwerpen, is zo vriendelijk geweest mij brieflik (11/5/1933) te berichten, dat *Eijsendijck* heus in een origineel van 13/9/1277 in de verzameling abdij Nazareth voorkomt. Dr. Jacobs had zijn vindplaats uit een uitgave van P. J. Goetschalckx, zonder meer. Controle was dus geboden. Nu, de Heer Gielen zegt verder : « volgens mijn meening is dit een vals charter, van lateren datum, weinig tijd voor afgifte van volgend vidimus : *IJsendijck*, in een vidimus door schepenen van Lier van dit charter, gedagteekend van 28/6/1653. Deze plaatsnaam is zonder twijfel IJzendijk in Zeeuwsch Vlaanderen ». De Heer Gielen heeft ook voor mij de andere vormen nageslagen : *Stadiken* komt voor in het Nieuw Cartularium (17^e eeuw), *Stadeiken* in het Oud Cartularium (rond 1356). Zodat blijkt, dat deze laatste bewijsplaatsen, uit jongere afschriften, onbruikbaar zijn, en de eerste weinig bewijskracht meer heeft.

(2) 's Gravenhage, 1927, blz. 174.

JESPERSEN, in zijn bij het begin van dit artikel genoemd werk, constateert, dat de « great vowel-shift » in 't Engels een « general raising of all vowels » was. Kunnen we nu ook voor 't Brussels een algemene tendenz bemerken? Slaan we een blik op de tabel, dan zien we : a) $oe > \bar{o}$, \bar{u} (= uu , of umlauts- oe) $> eu$; b) $\bar{o} > ou$, $eu > ui$, $\bar{e} > ei$; c) $\bar{i} > ai$, dus overal een tendenz naar meer open uitspraak.

Daarentegen : $\bar{a} > \bar{u}$, $\bar{o} > \bar{y}$, $\bar{e} < \bar{i}$: naar steeds meer gesloten uitspraak ; — $\bar{u} > \bar{o}^i$ gaat eerst met de eerste groep en $\bar{o}^i > \bar{u}^i$ sluit zich aan bij de tweede.

Opmerkelijk is, dat al deze veranderingen eerst in de XVIe eeuw schijnen te gebeuren, met uitzondering van de diftongering, die van de XIVe, misschien al van in de XIIIe dagtekent, $\bar{e} > \bar{i}$ van de XIIIe, en $\bar{a} > \bar{o}$ wel van de XVe, of van de XIVe.

\bar{i} en \bar{u} konden om zo te zeggen geen andere weg op dan naar een steeds meer open uitspraak. Deze tendenz kwam in tegenovergestelde richting, van de XVIe eeuw af, de andere, naar meer gesloten uitspraak, tegen. Beide zijn ongestoord doorgegaan, behalve voor $ui > oi$ die, om de beeldspraak van een Gilliéron te gebruiken, zijn reisgezellen vaarwel zei en met de andere groep ging wandelen.

Moeten we, met Dr. KLOEKE, *Expansie*, blz. 174, de bouleversering en de vernieuwing der taal samenbrengen met de Bourgondiese regering en diens opvatting, die alleen de \bar{u} -diftongering gold, op de andere klanken mee toepassen, zodanig dat dit nu op grote schaal evolueren van 't fonologies systeem van het Brussels dialect, dat dus in de XVe eeuw een aanvang genomen had, in de XVIe mede in de hand werd gewerkt door de reusachtige woelingen (godsdienstige omwentelingen, oorlogen enz.), die het aanbreken van een nieuwe tijd hebben ingeluid?

De klankstand van ons Brussels in de XVIe eeuw schijnt trouwens grotendeels overeen te stemmen met die van Antwerpen of Mechelen in die tijd. Zonder daarom Dr. J. JACOBS (1) geheel gelijk te geven en met hem aan te nemen dat « de toestand der volkstaal » (blz. 164 en 172) van nu, geheel dezelfde zou zijn als in 1200, moeten we toch met hem bekennen, dat over 't algemeen het tegenwoordig stadium reeds in de XVIe was bereikt. Brussel is daarna nog een graad verder gegaan (vgl. begin van dit opstel).

Bovenstaande rekonstruktie is er nu een in rechte lijn : de ontwikkeling werd beschouwd als een fonetiese, die zonder stoornis en gestadig gebeurde. Dat er echter periodes van sneller ofwel trager evoleren hebben bestaan, dat naburige dialecten invloeden in verschillende, elkaar tegenwerkende richtingen zullen geoefend hebben, ontveins ik me natuurlijk niet. Deze historische ontwikkeling dient noodzakelijkerwijs in verband te worden gebracht met andere. Vooreerst zal de dialectgeografie de plaats van het Brussels in de Brabantse dialecten moeten aantonen ; ik denk b. v. aan soortelijke ontwikkelingen als $|\bar{y}| < |\bar{a}| < |\bar{o}|$, die men o. a. ook in de Kempen en in Oostvlaanderen aantreft.

En als we nu eindelijk een blik op de lange vokalen van het Brussels uit de XIVe-XIIIe eeuw willen slaan, dan worden we er door getroffen, dat de toenmalige uitspraak : *maken, lopen, boven, bouwen, leugen, huis, bijten, eten*, met uitzondering van *stien*, en misschien (?) *gieten*, ongeveer die van 't hedendaags Algemeen Beschaafd is. En dat hoeft ons in 't geheel niet te verwonderen. De klanken, waardoor zich de Zuidnederlandse *koiné*, vooral in Brabant, op zijn ruimst genomen, inzonderheid van 't Beschaafd

(1) *Werd de volkstaal gewijzigd in den loop der tijden* (Versl. en Med. Kon. Vl. Ac., 1924, blz. 163-172).

onderscheidt, zijn juist *a*, *ui* en *ij*. Dat *ui* en *ij* uit Brabant komen in de XIVe en via Antwerpen in de XVIe, in het Noorden gedurende de XVIIe en XVIIIe eeuw binnendringen, is nu beschreven door Dr. SCHÖNFELD in zijn *Historiese Grammatika*, §§ 63 en 67. Dat echter de uitspraak van *ā* en *ā*, ook te wijten is aan Zndl. invloed mogen we niet beweren. « Vragen we hoe het komt dat de » diftongering van *i* die het oudst is in 't Belgies Frankies, » nu voorkomt tot Den Helder toe, maar dat de overgang » van *ā* in *ao*, *ō* die eveneens in 't Belgies Frank. het oudst » is en vandaar in Noordnederland is doorgedrongen, » de Hollandse dialecten onaangetast heeft gelaten (afge- » zien van een *a*^o klank in oostelike Holl. streken) dan » moet, dunkt me, het antwoord luiden : omdat het Hol- » lands in die periode toen in naburige streken *ā* in *ao*, *ō* » overging, geen *ā*-klank bezat maar een *æ*-klank, het » Noord-Holl. een nog meer *é*-achtige klank, erfstukken » van een vroegere periode. Dat men hierin geen andere » vokaal voelde dan in de *ā* van aangrenzende streken, » is begrijpelijk en even begrijpelijk is het dat deze *æ* niet » zoals de *ā* elders in *ao*, *ō* is overgegaan » (1).

Die min of meer met het tegenwoordige Beschaafd overeenkomende uitspraak van het Brussels in de XIVe E. zal nu wel niet aan Brussel alleen eigen geweest zijn. Heel waarschijnlijk sprak men zo in een veel groter gebied. Daarom dienen soortgelijke rekonstrukties van andere hoofddialecten gemaakt en vooral geografies en komparatief te werk gegaan. Wie gaat voort?

Junie, 1933.

(1) Prof. N. VAN WIJK, in *Nieuwe Taalgids*, VI, 1912, blz. 124.

NASCHRIFT.

Enigé tijd nadat mijn handschrift bij de redaktie van dit tijdschrift ingeleverd was, heb ik nog volgende bewijsvormen aangetroffen, die m. i. met reden bij mijn betoog mogen gevoegd worden.

a) bij blz. 322 (overgang van $\bar{a} > \bar{o}$), wijs ik op den eigennaam *Moilliman* (B 203, pass. 0.0.), die in een oorkonde van 1320 voorkomt als *Mailgiman* (B 203 is een cartularium geschreven in de XIVe eeuw, bewuste passage ca. 1375); voor de XVe-XVIe eeuw lette men op: *altare de lorbecca* (d. i. Laarbeek), uit een oorkonde van 1112, doch overgeschreven in het Nijvelsche Cartularium n° 1417, van ca. 1500, fol. 198 v°, n° 231 (Alg. Rijksarchief), en, in 1531 *de faerneye, de forneye*, in 1598 *opte forneye*, plaatsnaam dien Dr. LINDEMANS aanhaalt voor Assche in zijn *Brabantsche Plaatsnamen*, Leuven, 1931, blz. 23, n° 194 (Toponymica II, 1);

b) bij blz. 323 (i-diftongering): in 1326, uit een lijst der cijnzen van 't kapittel van Anderlecht (Kerk. Arch. n° 144, Alg. Rijksarch.), *Gilijs dscriters van Aa* (fol. 37 r°) en *Gilijs de Creytere van Aa* (fol. 46 r°);

wat *Stadeiken* betreft, heb ik den indruk, dat de enige vorm met *i*: *Stadiken* (uit het XVIIe-eeuws Cartularium) wel een schrijffout zal zijn, daar in een tegen het einde der XIIIe eeuw vervaardigd en geschreven Cartularium voor de abdij Park, bij Heverlee-Leuven (nu op 't archief van die abdij berustend), nl. VII/25 of C/13 (*Liber albus pergamens*), fol. 98 r°, als schepene van Mechelen voorkomt: *Walterus de Stadeken*.

A. V. L.